

Om brevstämpplingsmaskiner i svenska postverket

Av *G. E. Sundman*.

Stämpling av avgående postförsändelser tjänar nu för tiden som bekant det tredubbla syftet, att utmärka avsändningsort, att ange datum för avsändandet och att makulera frankotecken. Men redan långt innan frimärkena infördes ha brevstämplar använts såväl av utländska som av vårt eget postverk. De första svenska brevstämplarna voro av två typer och användes vid postkontoret i Stockholm 1685. Den ena innehöll ett krönt "B" och åsattes betalda brev, den andra ett likaledes krönt "F", och begagnades för fribrev. Sedermera började man stämpla avsändningsortens namn på breven och från 1830 begagnades stämplat, som förutom ortnamnet även innehöllo datum. Sin tredje uppgift fick brevstämpeln således några tiotal år senare, nämligen vid frimärkenas införande den 1 juli 1855.

Ända fram mot slutet av 1800-talet skedde brevstämplingen för hand. På grund av den från denna tid inträdande kraftiga ökningen av postmängden blev det så småningom nödvändigt att på de större postanstalterna anskaffa mekaniska hjälpmedel och bl. a. söka ersätta handstämplingen med maskinstämpling. Om de första i Sverige använda brevstämpplingsmaskinerna har förre intendenten vid Postmuseum Paul G. Heurgren skrivit en utförlig artikel i *Nordisk Posttidskrift* (nr 6/1947), till vilken intresserade hänvisas. Heurgren beskriver i sin artikel bl. a. den Lennholmska brevstämpplingsmaskinen från 1889, som drevs medelst trampning och var uppfunnen av "vaktbetjenten" vid Stockholms centralpostkontor Otto Reinhold Lennholm, samt den i början av 1900-talet anskaffade norska elektriska brevstämpplingsmaskinen av Krag-Hansens fabrikat.

I det följande lämnas en sammanställning av uppgifter, huvudsakligen hämtade ur generalpoststyrelsens arkivhandlingar (II byråns dossierer om brevstämpplingsmaskiner åren 1912—1932), rörande de olika typer, som postverket anskaffat efter inköpen av de norska maskinerna.

År 1912, efter vilket år inga maskiner av modell Krag-Hansen synas ha inköpts, funnos i Sverige sammanlagt 9 maskiner av denna

typ, nämligen 6 st vid de olika postkontoren i Stockholm samt en vid vart och ett av postkontoren Göteborg 1, Malmö 1 och Norrköping 1. Ännu 1925 funnos 8 st av dem i bruk. De ersattes efterhand med modernare typer och nu finns en av trotjänarna kvar allenast som museiföremål. Den är renoverad på postverkets verkstad och är alltså i funktionsdugligt skick.

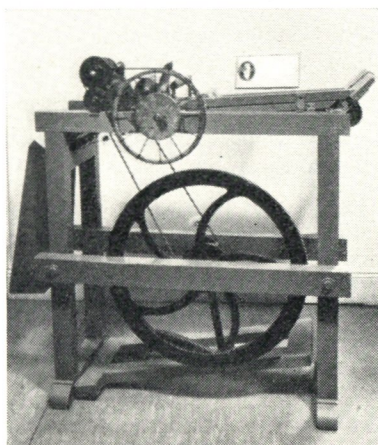

Bild 1.
O. R. Lennholms brevstämpnings-
maskin. I Postmuseum.

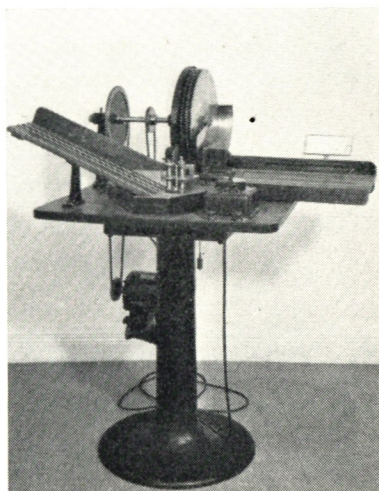

Bild 2.
Krag-Hansens maskin. I Postmuseum.

Brevstämpningsmaskiner från firman Sylbe & Pondorf, Schmölln, Sachsen-Altenburg.

Det alltjämt växande behovet av brevstämpningsmaskiner täcktes från 1913 till början av 1920-talet, då postverket igångsatte egen tillverkning, så gott som uteslutande genom anskaffning av maskiner av ovannämnda fabrikat. De första uppgifterna om denna maskin synes poststyrelsen ha fått i en reseberättelse av postexpeditören Carl Nathanael Petré i Norrköping. Denne hade även på särskild anmodan i skrivelse till styrelsen den 23 februari 1912 lämnat närmare redogörelse för Sylbe-maskinen, som den sedermera för enkelhetens skull benämnes i posthandlingarna. Om samma maskin lämnar också dåvarande postdirektören i Malmö, H. Winroth, utförliga upplysningar i en skrivelse till poststyrelsen den 8 januari 1913. Winroth hade varit i tillfälle att på huvudpostkontoret i Köpenhamn jämföra Sylbemaskinen med andra

brevstämpelmaskiner för elektrisk drift och funnit den förra överlägsen och dessutom billigare i pris. Han föreslog, att åtminstone en maskin av det tyska fabrikatet inköptes på prov. Poststyrelsen beslöt införskaffa två exemplar, av vilka det ena tilldelades postkontoret Stockholm 1 och det andra postkontoret i Hälsingborg.

Proven utföllö tydligen till belåtenhet, ty under de närmast följande åren inköptes ytterligare ett antal Sylbe-maskiner, så att i augusti 1917 sammanlagt 21 st sådana maskiner voro i bruk vid följande postkontor: Stockholm 1 (2 st), Stockholm 2, Stockholm 5, Stockholm 16, Göteborg 1, Göteborg 2, Halmstad, Hälsingborg 1, Karlskrona 1, Kristianstad, Lund, Växjö, Eskilstuna, Linköping, Gävle, Uppsala, Västerås, Örebro, Sundsvall och Östersund.

Sista leveransen av Sylbe-maskiner skedde i början av år 1920, då postverket inköpte 5 st maskiner, för postkontoren i Falun, Jönköping, Nyköping, Kalmar samt postkontoret Stockholm 14. Dessa maskiner kunde fabriken ej leverera med motorer, utan sådana fingo ansaffas i Sverige.

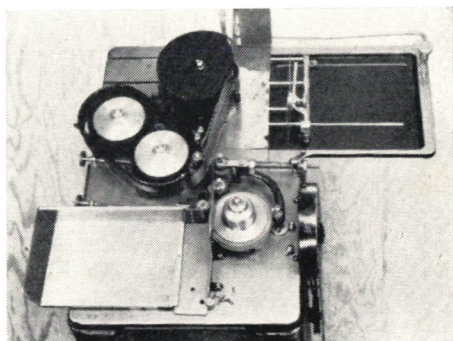
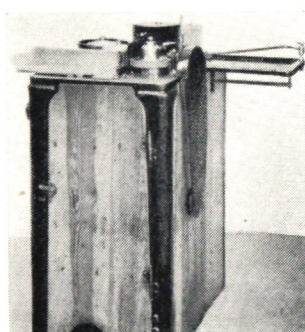

Bild 3.
Brevstämpelmaskin från Sylbe & Pondorf, Schmölln, Sachsen-Altenburg.
I Postmuseum.

Stämpelvalsarna till Sylbe-maskinerna tillverkades och graverades av fabriken. Beställningar av maskiner, nya stämpelvalsar m. m. gick genom fabriken representant, A. Goudsmit j:r i Köpenhamn. Denne begärde i april 1917 ett uttalande från poststyrelsen om maskinernas lämplighet och användbarhet. Med anledning härav infordrades yttrande från vederbörande postmästare, vilka i stort sett endast hade

lovord att säga. Här nedan återges valda delar av uttalandet från postmästaren G. A. H. Wiesner, Stockholm 1, som ju hade erfarenhet även av maskiner av annan typ: "Särskilt framhålles följande fördelar hos maskinerna: de äro lätta att mata och resa breven jämnt och bra, äro lätt ställbara för tunnare och tjockare försändelser, svärtanordningen fungerar bra, stämpelvalsarna kunna snabbt insättas och uttagas ur maskinerna, genom en enkel anordning kan snabbt förändring ske från s. k. djupstämpling till s. k. grundstämpling, maskinerna kunna stämpla såväl tunnare som tjockare brev även om dessa ligga om varandra, de kunna stämpla jämväl trycksaker intill $\frac{1}{2}$ cm tjocklek samt kunna genom ett enkelt handgrepp förändras från hel- till halvstämpling, den senare särskilt fördelaktig beträffande brevkort". Av detta vitsord att döma skulle Sylbe-modellen vara en idealmaskin och faktum är också, att den uppfyllde mycket högt ställda anspråk. Det fanns dock vissa anmärkningar, bl. a. den, att när stämplingen påbörjades, de första försändelserna blevo nedsvärtade på baksidan. Vidare klagade en del postmästare på att maskinen åstadkom ett störande buller.

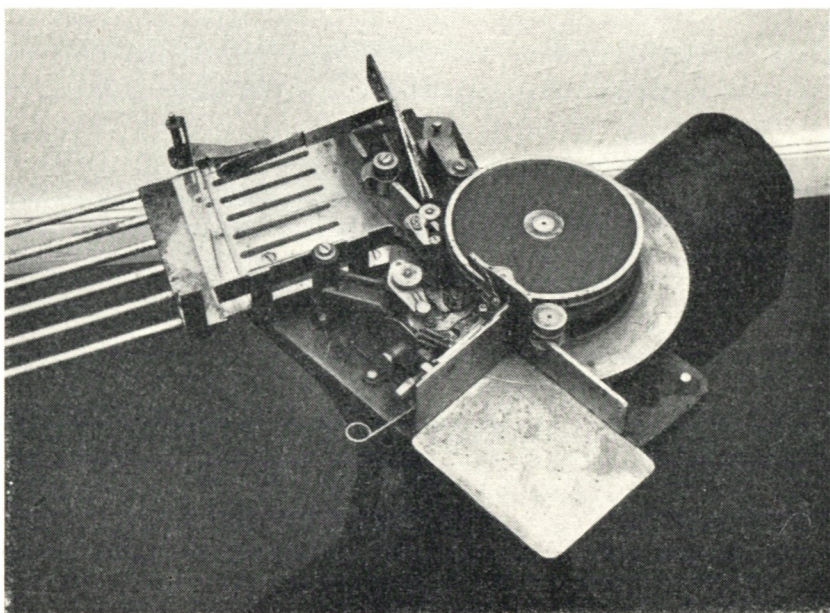

Bild. 4.
Brevstämpningsmaskin från The B. F. Cummins Co., Chicago, U. S. A.
I Postmuseum.

Maskinens kapacitet enligt prospekt från 1912 utgjorde: blandade försändelser (försändelser av olika tjocklek och storlek) 600—800 per minut vid helstämpling. Om försändelserna voro av samma format kunde maskinen prestera betydligt mer. Vid halvstämpling av brevkort av samma storlek kunde maskinen avverka 1 500 försändelser per minut. Denna prestationsförmåga torde knappast överträffas av de nutida maskinerna. Enstaka exemplar av Sylbe-maskinerna voro i bruk under 1953.

*Brevstämplingsmaskin från
The B. F. Cummins Co., Chicago, Ill., U. S. A.*

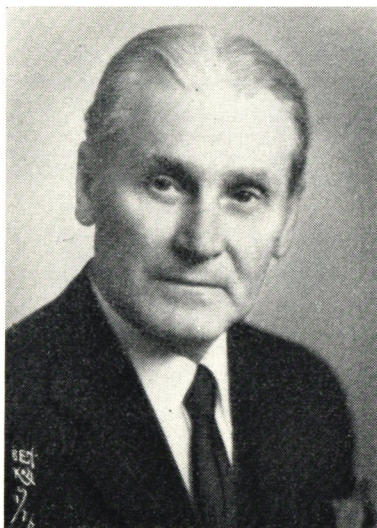
Något år efter inköpet av de första Sylbe-maskinerna beställde Generalpoststyrelsen i december 1914 en elektrisk brevstämplingsmaskin (typ nr 7) från ovannämnda firma. Den tilldelades postkontoret Stockholm 1 (avgående avd.), där den började användas den 26 april 1915. Maskinen visade sig emellertid vara ganska svår att manövrera. Postmästare Wiesner har i ett yttrande till poststyrelsen den 15 maj 1915 lämnat utförliga upplysningar om maskinens sätt att arbeta m. m. Enligt hans utsago lämnade maskinen tydliga avtryck men lämpade sig bäst för stämpling av brevkort och brevörsändelser av avlångt, mindre format. Maskinen lämnade i vissa fall även ifrån sig ett relativt stort antal försändelser ostämplade, varjämte brev av tjockare format ofta söndertrasades i ena kanten. Detta yttrande återgav Generalpoststyrelsen på förfrågan från leverantören om svenska postverket var tillfreds med maskinen.

Firman svarade omgående och förklarade, att de påtalade olägenheterna måtte bero på att den som skötte maskinen ej var fullt förtrogen med densamma och lämnade detaljerade anvisningar, huru missöden skulle kunna undvikas i fortsättningen. Det visade sig också, att maskinen fungerade bättre sedan man följt dessa föreskrifter, men helt belåten var man ändå icke. Kapaciteten utgjorde ca 600 försändelser per minut under förutsättning att försändelsernas storlek ej översteg 16 cm i längd. Voro de längre, sjönk prestationsförmågan till 400—450 st per minut.

Maskinen finns nu i Postmuseum. Stämpelvalsen sitter kvar och visar datum för den 10 april 1916, varför man skulle kunna våga en gissning, att den varit i användning blott t. o. m. denna dag.

*Brevstämpplingsmaskiner tillverkade på
postverkets mekaniska verkstad.*

Det var givetvis ur många synpunkter olämpligt att leverantörerna av brevstämpplingsmaskiner befunno sig på utrikes ort. Det medförde en tidsödande skriftväxling ang. reservdelar, nya stämpelvalsar, felaktigheter i maskinerna m. m. Vidare voro maskinerna dyrbara i inköp och mot slutet av första världskriget och åren närmast efter rådde ju

E. V. Nyberg.

P. A. Järve.

Bild 5.

dessutom betydande importsvårigheter. Det är därför helt naturligt, att tanken på en inhemsk tillverkning tidigt uppstod, i synnerhet som postverket 1914 inrättat en egen mekanisk verkstad, där uppfinnaren Ernst Vilhelm Nyberg var verkmästare. Men det var inte endast Nyberg som sysslade med experiment med brevstämpplingsmaskin utan även en annan person i postverkets tjänst, nämligen dåvarande post-expeditören, numera postmästaren i Kinna, Paul Andreas Järve.

Nyberg blev först färdig med sin provmaskin. Den 21 januari 1919 meddelade han till poststyrelsen, att han hade en provmaskin under arbete, som beräknades bli färdig under mars månad samma år. Troligen har denna maskin provats vid postkontoret Stockholm 1, ty i en remiss-påskrift till verkstaden den 10 maj 1920 frågar poststyrelsens förråds-

intendent, när de fem under tillverkning varande stämpelmaskiner för elektrisk drift, av den modell, som levererats till postkontoret Stockholm 1 avg, beräknades bli färdiga. De torde ha blivit leveransklara vid slutet av året. Enligt en förteckning, uppgjord i oktober 1922, funnos sammanlagt fem maskiner av Nybergs

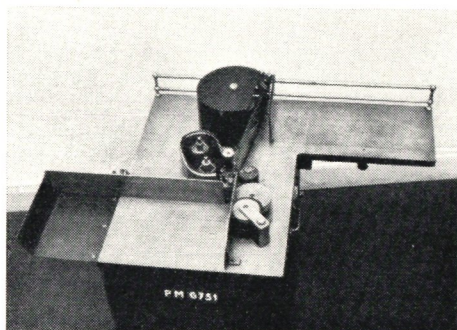

Bild 6. Typ Nyberg M/ä. I Postmuseum.

första modell, nämligen en vid vart och ett av postkontoren Stockholm 3, Stockholm 7, Stockholm 15, Malmö 1 och postkontoret i Karlstad. Stämpelvalsarna till dessa maskiner tillverkades av en firma Th. Gleichmann i Berlin.

Under 1920-talet tillverkades Nybergsmaskinen i serier, i regel om 10 åt gången. Under senare år ha större antal förekommit, 25 à 30 st per serie. Här nedan lämnas en sammanställning över tillverkningen under åren 1922—1928.

Beslut om tillverkning, år	Leverans år	Antal st	Tilldelade nedan angivna postkontor
Dec. 1922	1925	10	Stockholm 4, Stockholm 6, Göteborg 1, Göteborg 7, Hälsingborg 1, Malmö 4, Norrköping 1, Landskrona, Växjö, Borås.
Dec. 1925	1927	10	Malmö 1, Malmö 2, Halmstad, Lund, Trelleborg, Uddevalla, Stockholm 8, Stockholm 16, Södertälje, Luleå.
Aug. 1927	1928	10	Karlshamn, Kristianstad, Katrineholm, Motala, Västervik, Norrtälje, Sala, Örnköldsvik, Stockholm 11. En maskin behölls i förråd.

De första maskinerna voro behäftade med en del ofullkomligheter, som emellertid undan för undan avhjälpes. Mot slutet av 20-talet hade Nyberg kommit fram till den typ, som — med en del smärre ändringar — alltjämt tillverkas och är den mest använda. Den kallas M/30 efter det år, då Generalpoststyrelsen beslöt tillverka de första 10 maskinerna av denna modell. Den tillverkas numera för två olika

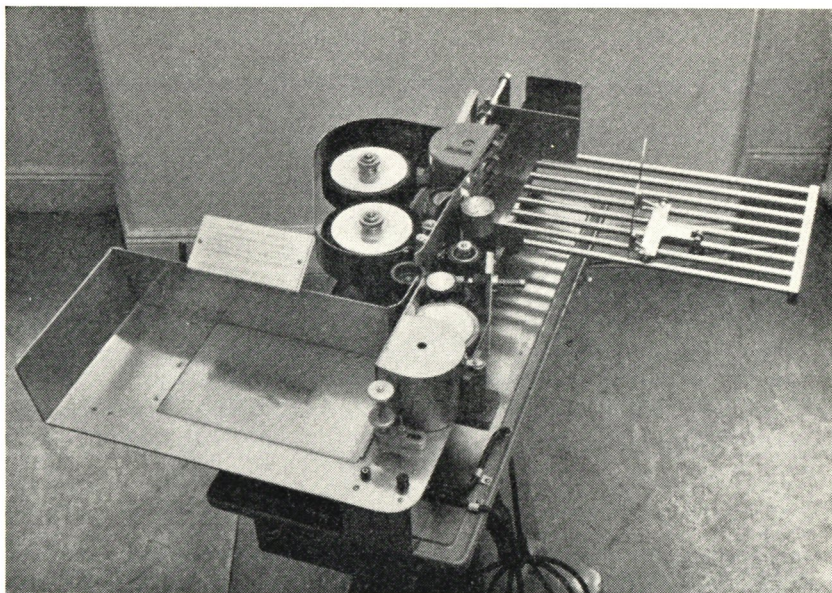

Bild 7.
Typ Nyberg M/30. I Postmuseum.

hastigheter. Maskinen med den högre hastigheten stämplar ca 1 200 försändelser per minut, medan den andra kan avverka 700 à 800 i minuten.

Vid slutet av år 1953 funnos vid olika postanstalter sammanlagt 152 maskiner av Nybergs konstruktion. Av dessa utgjordes 122 av M/30.

Järves maskin var av en helt annan konstruktion än Nybergs. Den väsentligaste olikheten bestod däri, att datumvalsens axel i Järves maskin var horisontell i stället för vertikal. Brevet matades in liggande med baksidan uppåt. De placerades därvid på en höj- och sänkbar platta omedelbart framför matarvalsens. Genom trycket mot plattan sattes den elektriska motorn igång. Upphörde trycket, stannade den automatiskt.

I detta sammanhang kan nämnas, att horisontell stämpelvals också förekom i den Lennholmska maskinen, men den användes dock endast för stämpling av ankommande post, således ej för makulering av fri-märken.

Järves maskin var enkel till konstruktionen och billig i tillverkning.

En av de två första maskinerna provades i Luleå och den befinner sig nu i Postmuseum, som också har en av de senare (från år 1928) på postverkets verkstad tillverkade maskinerna av denna typ.

Den 30 december 1922 beslöt Generalpoststyrelsen, att på postverkets verkstad skulle tillverkas 10 st av Järves maskin. Tillverkningen uppsköts emellertid av olika anledningar, så att de blevo leveransklara först på hösten 1927. Ytterligare 10 maskiner tillverkades, vilka blevo färdiga 1928—1929. Därefter har någon tillverkning av Järvemaskinen ej ägt rum.

Maskinens kapacitet torde ha kunnat mäta sig med andra typers. Den var dock behäftad med vissa olägenheter, bl. a. hände det rätt ofta, att försändelserna svärtades på baksidan. Dessutom bullrade maskinen ganska kraftigt, beroende bl. a. på systemet för nedväxlingen av motorns hastighet. Följande postkontor ha tilldelats Järve-maskiner: Malmö 3, Malmö 6, Malmö 7, Ystad, Göteborg 3, Göteborg 4, Göteborg 7, Arvika, Hjo, Lidköping, Lilla Edet, Mariestad, Vänersborg, Stockholm 12, Stockholm 14, Äppelviken, Bollnäs, Söderhamn, Boden och Skellefteå.

Vid slutet av år 1953 funnos i bruk 2 st maskiner av Järves konstruktion.

De på postverkets verkstad tillverkade maskinerna ha varit avsedda att täcka det svenska postverkets behov av brevstämplingsmaskiner. Dock levererades en maskin av Nybergs konstruktion år 1925 till Turkiet för postkontoret i Istanbul. Den fungerade tydligen till belåtenhet, ty några år senare begärde den turkiska postförvaltningen en offert på ytterligare tre maskiner för postkontoren i Smyrna, Adana och Angora. Någon beställning hördes emellertid ej av, troligtvis därför att priset stigit ganska betydligt. Däremot levererades 1926 och 1930 reservdelar till maskinen i Istanbul.

Även Järves maskin har tilldragit sig intresse i utlandet. I januari 1926 gjorde nämligen ryska postförvaltningen en förfrågan angående denna maskin. Ej heller i detta fall kom dock någon leverans till stånd.

Det är känt, att ytterligare en svensk, en studerande vid Chalmers i Göteborg, K. G. Eriksson, sysslat med experiment med brevstämplings-

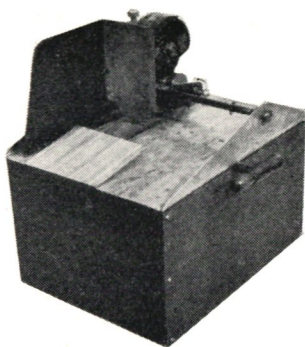

Bild 8.
Typ Järve, provmaskin.
I Postmuseum.

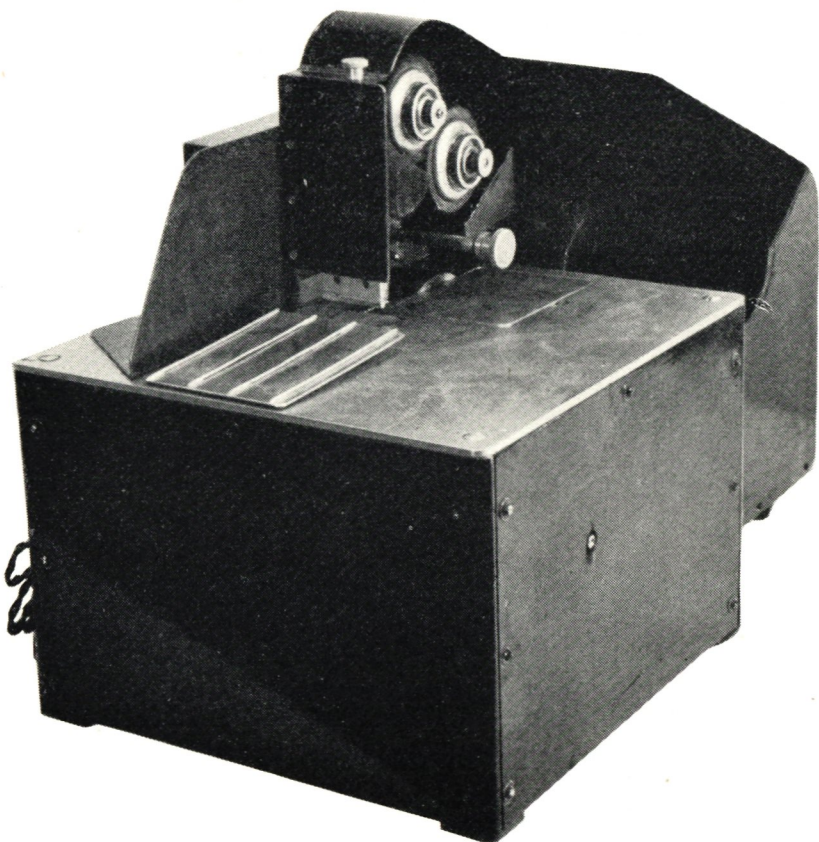

Bild 9.
Typ Järve från 1928. I Postmuseum.

maskin, som dock aldrig kom till fabriksmässigt utförande. Poststyrelsen ansåg Erikssons förslag "varken i princip eller i utföringsform" erbjuda någon förbättring framför redan kända typer.

Graveringen av stämpelvalsarna till de svenska maskinerna verkställdes under åren 1923—1928 på Aug. Högels gravyrateljé i Stockholm, som då innehades av den sedan som frimärksgravör mera kände Sven Ewert. Denne anställdes sedan i postverkets tjänst och biträdde till en början med graveringen av stämplat, tills hans tid uteslutande togs i anspråk för mera krävande uppgifter. Nu graveras dessa stämpelvalsar på postverkets verkstad. Valsarna innehålla i regel tre "stämpelhuvuden", ehuru det finns maskiner, bl. a. en på postkontoret Stockholm 1, som endast ha två. De amerikanska maskinerna (varom mera här nedan) ha vanligtvis ett stämpelhuvud.

En tid på 1920-talet fanns i stämpelvalsarna på vissa maskiner i de större städerna reklam- och annan text, såsom "Skriv tydlig adress, gata och husnummer", "Välj svensk vara" o. dyl. Det visade sig emellertid, att dessa texter ibland råkade komma mitt över adresspåskrifterna, vilket ju särskilt i det förra fallet var rätt fatalt (bild 10). Vidare ondgjorde sig vissa representanter för utländska firmor över att deras

1920-31

Bild 10.
Brev med datumstämpel och särskild text.

post till uppdragsgivarna i utlandet påstämplades med den senare texten, vilket i en del fall haft till följd, att breven kommo tillbaka oöppnade. På grund av de många klagomålen beslöt Generalpoststyrelsen den 23 juni 1931, att samtliga stämpelvalsar med särskild text skulle tagas ur bruk, och sedan dess har styrelsen — vis av skadan — obönhörligt avslagit framställningar om upplysnings- eller reklamtext i stämpelvalsarna.

Vissa utländska postverk begagna emellertid alltjämt möjligheten att sprida upplysning och propaganda genom avtryck i brevstämplingsmaskiner (bild 11).

Men man klagade här i landet även över att adresser och annan skrift, särskilt på brevkort, gjordes otydliga genom maskinstämplingen även på annat sätt än med reklamstämplarna. Ofta påtalades också att

försändelserna blevo nedsvärtade på baksidan. Ibland skadades både omslaget och innehållet när försändelsen passerade mellan stämpelvalsen och motvalsen (se skisserna sid. 69). Poststyrelsen försökte också på allt sätt undanröja anledningarna till klagomålen. Noggranna instruktioner om maskinernas skötsel utfärdades. Första upplagan av "Föreskrifter för handhavandet av postverkets brevtämplingsmaskiner" utkom 1928. Fjärde upplagan av denna publikation, som innehåller många upplysningar för den, som vill närmare studera maski-

Bild 11.

Klipp från utländska brev med stämpelavtryck och särskild text.

nerna ur teknisk synpunkt, utkom 1950. Under 1931 tillsatte Generalpoststyrelsen en särskild "inspektör", som skulle inspektera maskinerna i Stockholm och därvid tillhandagå vederbörande maskinskötare med råd och anvisningar rörande maskinernas rätta skötsel. Naturligtvis undersöktes också möjligheterna att åstadkomma förbättring genom att skaffa fram mera fulländade maskiner.

Brevstämplingsmaskiner från Heinrich H. Klüssendorf, Berlin, och International Postal Supply Co., New York, Brooklyn, U. S. A.

Ett resultat av de sistnämnda strävandena var Nybergs maskin M/30. Innan denna maskin var färdig, gjorde poststyrelsen i mars 1930 en förfrågan till tyska rikspostministeriet angående de i tyska postverket använda brevtämplingsmaskinerna av olika typer. Denna skriftväxling föranledde bl. a. att styrelsen redan den 8 april samma år beslöt upphandla 5 st brevtämplingsmaskiner från firman Heinrich H. Klüssendorf, Berlin N. 65. Fyra av dessa maskiner tilldelades under året postkontoren Stockholm 1, Stockholm 6, Stockholm 19 och postkontoret i Nässjö. Ytterligare två maskiner av Klüssendorfs fabrikat ha inköpts under år 1950 för Generalpoststyrelsens bankavdelnings räkning.

Sistnämnda år inköptes även två brevtämplingsmaskiner från den amerikanska firman International Postal Supply Co. of New York

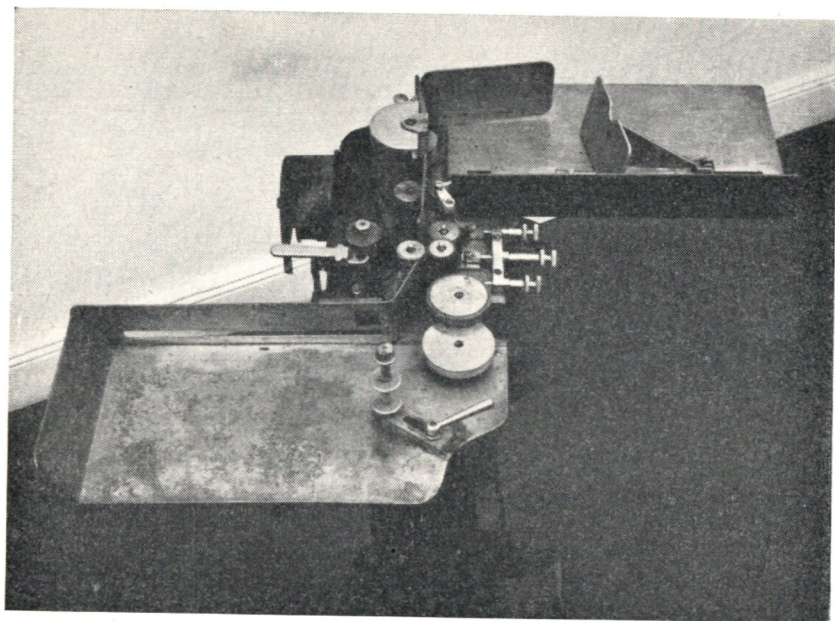

Bild 12.

Brevstämpelmaskin från Heinrich H. Klüssendorf, Berlin. I Postmuseum.

och tre år senare ytterligare sex maskiner av samma fabrikat, samtliga för bankavdelningens räkning.

Under år 1953 har vid ett antal postanstalter prövats en handdriven brevstämpelmaskin (modell "H. D. 2"), som tillverkats av nyss-nämnda amerikanska firma. Efter verkställda prov har det visat sig, att maskinerna lämna tydliga stämpelavtryck (bild 13). Frimärkena makuleras på amerikanskt vis med våglinjerna i stämpelvalsen. Kapaciteten är ungefär 200 à 300 brev i minuten. Maskinen är i likhet med övriga amerikanska och vissa av de tyska av märket "Klüssendorf" inrättad för s. k. enstämpling, dvs. stämpelvalsen gör ett "slag" för varje försändelse som passerar. I övriga här ovan nämnda maskiner har stämpelvalsen en konstant hastighet.

De olika maskintypernas utseenden har framgått av bilderna. Det kanske ändå kan vara av visst intresse att göra en jämförelse mellan antalet valsar och deras arrangering i de skilda typerna. Här nedan återges därför schematiska bilder häröver från de huvudtyper, som behandlats i det föregående. Valsarna få tänkas vara sedda uppifrån utom beträffande maskinen av typ Järve, där de skola ses från sidan.

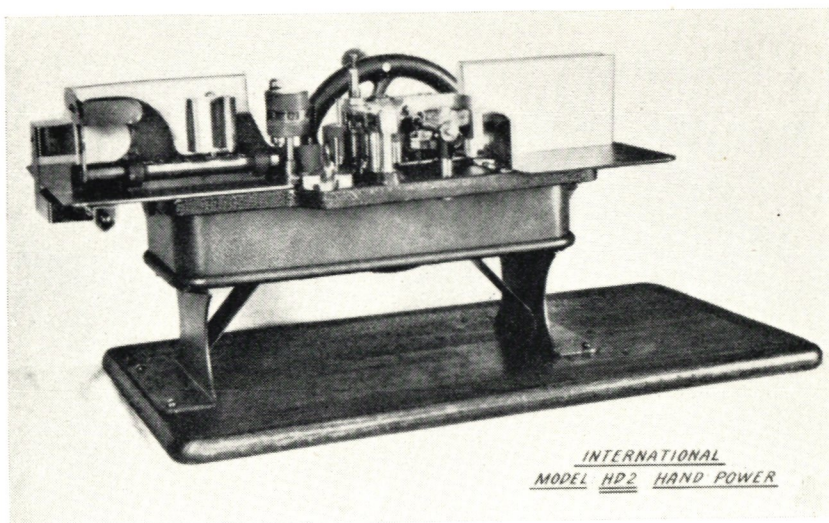
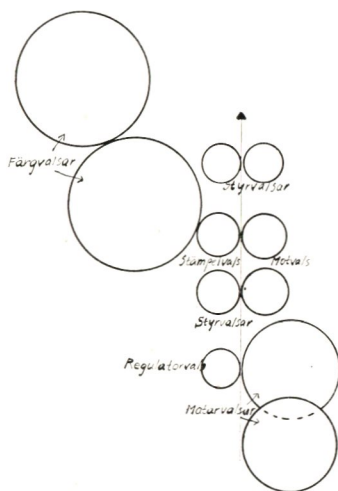

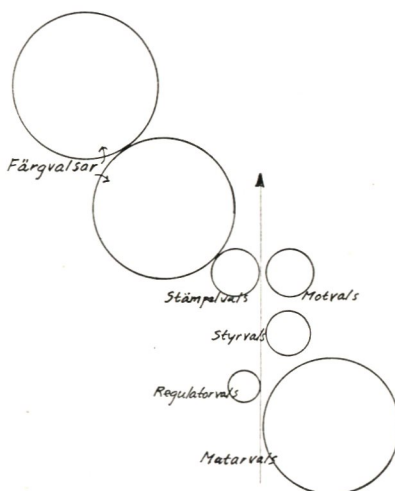
Bild 13.
Handdriven brevstämplingsmaskin från International Postal Supply Co.
of New York.

Brevstämplingsmaskinen har nu blivit ett oundgängligt hjälpmedel vid de större postanstalterna. Alltjämt förekomma väl klagomål mot avstämplingen av försändelser, men dessa avse i regel handstämplingen. De moderna brevstämplingsmaskinerna torde i det närmaste ha nått fulländningen, och det är glädjande att kunna konstatera, att maskinerna av postverkets egen tillverkning väl kunna mäta sig med motsvarande typer av utländskt fabrikat.

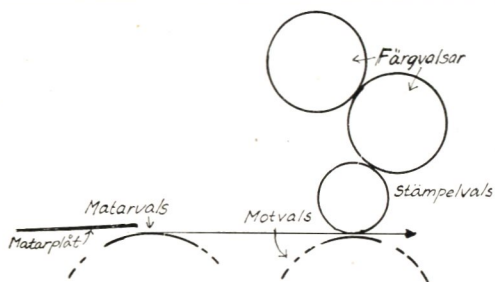
Schematiska bilder över valsarnas placering i olika
brevstämpelmaskiner.

TYP NYBERG M/50.

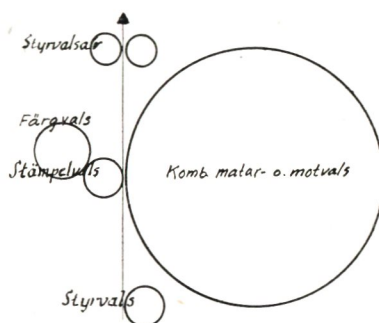

SYLBE & PONDORF

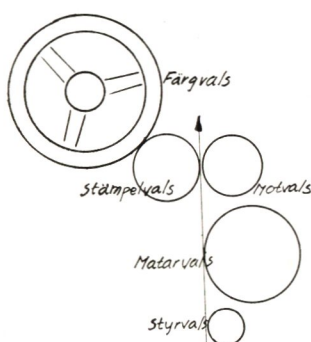

Valsarna sedda från sidan.

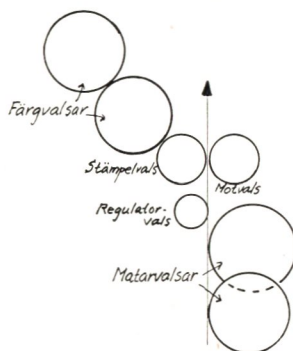
TYP JÄRVE

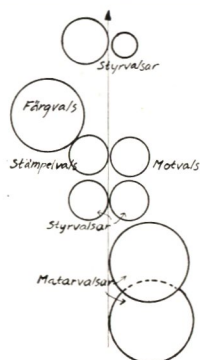
CUMMINS No. 7.

KRAG-HANSEN

TYP NYBERG M/6

KLÜSSENDORF, STANDARD